DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-668-6-5

ЕВОЛЮЦІЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Гончарова О. С.
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Брагіна Т. М.
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри народної хореографії та теорії танцю,
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна

Брагін Ю. А.
кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін,
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна

Університетська автономія є одним із фундаментальних принципів функціонування сучасної системи вищої освіти, що визначає здатність закладів вищої освіти самостійно формувати освітню, наукову, організаційну та фінансову політику, забезпечувати академічні свободи учасників освітнього процесу та виконувати суспільну місію університету. Університетська автономія має тривалу історію, що сягає витоків європейської університетської традиції доби Середньовіччя. Перші університети виникли як своєрідні корпорації викладачів і студентів, які прагнули отримати право на внутрішнє самоврядування, незалежність у визначенні змісту навчання та захист академічних свобод від зовнішнього втручання. Протягом століть зміст поняття автономії зазнавав суттєвих змін: від середньовічних привілеїв університетських спільнот до сучасної концепції інституційної незалежності, яка охоплює академічний, організаційний, кадровий і фінансовий виміри. Актуальність вивчення еволюції університетської автономії зумовлена необхідністю осмислення історичного досвіду розвитку університетів як особливих соціальних інституцій, що

поєднують функції освіти, науки, культурного розвитку та формування інтелектуального потенціалу суспільства.

Метою дослідження є аналіз еволюції університетської автономії від її історичних витоків до сучасних моделей функціонування закладів вищої освіти, особливостей реалізації та сучасних викликів, що постають перед університетами в умовах суспільних, технологічних і політичних трансформацій.

Університетська автономія ніколи не була статичним явищем: її межі та форми реалізації визначалися конкретними політичними, економічними та соціокультурними умовами. У Новий час університетська автономія зазнала суттєвих трансформацій, що були пов'язані зі змінами політичної організації суспільства, розвитком державних інституцій та формуванням модерної системи науки й освіти. Якщо середньовічний університет переважно прагнув зберегти корпоративні привілеї та незалежність від зовнішньої влади, то в ранньомодерний період поступово посилилася роль держави у регулюванні освітньої сфери. Університети дедалі більше розглядалися не лише як автономні інтелектуальні спільноти, а й як важливі інституції державного розвитку, які здійснювали підготовку фахівців і формували суспільні еліти. У XVIII–XIX століттях відбувається поступове формування нової моделі університету, пов'язаної з ідеями Просвітництва, розвитку науки та професіоналізації освіти. Особливе значення мала німецька університетська традиція, зокрема концепція Вільгельма фон Гумбольдта, яка сформувала уявлення про університет як простір єдності навчання і наукового дослідження. Гумбольдтівська модель передбачала академічну свободу викладачів і студентів, право університету самостійно визначати напрями наукового пошуку та організовувати освітній процес [4, p. 20–25]. Саме ця концепція стала однією з підвалин сучасного розуміння університетської автономії. Водночас у XIX столітті автономія університетів розвивалася в умовах посилення державного впливу. У багатьох європейських країнах держава фінансувала університети та визначала загальні правила їхньої діяльності, однак поступово визнавала необхідність академічної свободи як умови розвитку науки. Таким чином, сформувалася модель взаємозалежності університету і держави: університет здобував підтримку та суспільне визнання, але водночас зберігав простір для самостійного наукового розвитку.

Під впливом демократизації суспільства, масового поширення вищої освіти та зростання ролі науки у соціально-економічному розвитку у XX столітті поняття університетської автономії набуло нового змісту. Після Другої світової війни в європейських країнах утверджується розуміння університету як автономної інституції, що має не лише освітню, а й суспільну місію – забезпечувати розвиток критичного мислення, наукового прогресу та демократичних цінностей. Важливим етапом у розвитку європейської концепції університетської автономії

стало прийняття у 1988 році Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum) у Болоньї, яка проголосила фундаментальні принципи університетської свободи та незалежності. У документі наголошувалося, що університет є автономною установою, яка продукує, зберігає та поширює культуру і знання, а його діяльність має здійснюватися в умовах академічної свободи [3, p. 220]. Тож, наприкінці XX – на початку XXI століття розвиток університетської автономії був тісно пов'язаний із формуванням Європейського простору вищої освіти в межах Болонського процесу. Автономія стала розглядатися як комплексне поняття, що включає академічну, організаційну, кадрову та фінансову незалежність університетів. Водночас вона почала поєднуватися з принципом відповідальності: університети отримували більше прав в ухваленні рішень, але мали забезпечувати якість освіти, прозорість управління та ефективне використання ресурсів.

Історія університетської автономії в Україні має складний і суперечливий характер, оскільки її розвиток значною мірою залежав від політичних умов та моделей державного управління. У XIX – на початку XX століття університети на українських землях, які входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій, мали різний досвід самоврядування. Окремі університети користувалися певними академічними правами, однак їхня діяльність перебувала під значним контролем державної адміністрації. За радянської доби вища школа функціонувала в умовах централізованої системи управління, коли основні напрями освітньої та наукової діяльності визначалися державними органами. Університети фактично виконували функцію підготовки спеціалістів відповідно до потреб державної економічної та ідеологічної системи, що обмежувало академічну свободу та самостійність наукових спільнот. Лише після здобуття незалежності України розпочався процес поступового реформування системи вищої освіти, спрямований на наближення до європейських стандартів. Важливими етапами були входження України до Болонського процесу у 2005 році та прийняття Закону України «Про вищу освіту» у 2014 році. Саме цей закон закріпив принципи університетської автономії та академічної свободи, розширивши права закладів вищої освіти щодо формування освітніх програм, організації внутрішнього управління, визначення напрямів наукової діяльності та розвитку міжнародного співробітництва [1].

Сучасний стан університетської автономії в Україні характеризується поступовим переходом від адміністративної моделі управління до більш гнучкої інституційної моделі. Українські університети отримали більше можливостей самостійно визначати стратегії розвитку, створювати освітні програми, розвивати партнерські зв'язки із закордонними установами та формувати власну наукову політику. Важливим елементом автономії стало посилення ролі вчених рад, розвиток внутрішніх систем забезпечення якості освіти та

розширення академічних свобод викладачів і студентів [2, с. 13]. Водночас реалізація університетської автономії залишається незавершеним процесом. Серед основних проблем – недостатній рівень фінансової самостійності закладів вищої освіти, збереження окремих елементів централізованого управління, необхідність удосконалення системи оцінювання якості освіти та формування ефективних механізмів відповідальності університетів за результати своєї діяльності. Особливої актуальності питання університетської автономії набуло в умовах повномасштабної війни. Українські університети були змушені швидко адаптуватися до нових умов: організовувати дистанційне навчання, підтримувати наукову діяльність, зберігати кадровий потенціал та розвивати міжнародну співпрацю. У цих умовах автономія стала не лише принципом управління, а й важливим чинником стійкості університетської системи, що дозволяє закладам адекватно реагувати на кризові виклики. Цифрові технології й штучний інтелект відкривають нові можливості для навчання і досліджень, але потребують оновлення підходів до академічної доброчесності та організації освітнього процесу.

Таким чином, сучасна українська модель університетської автономії перебуває на етапі подальшого становлення. Вона поєднує європейські принципи академічної свободи та інституційної самостійності з необхідністю адаптації до національних умов, викликів війни та потреб післявоєнного відновлення. Перспективи подальшого розвитку автономії залежатимуть від здатності університетів ефективно використовувати отримані права, зміцнювати внутрішнє управління та формувати культуру академічної відповідальності.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення 09.07.2026)

2. Павленко, А. (2011). Університетська автономія в системі конкурентоспроможного розвитку вищої освіти. *Університетська освіта*. № 1. С. 6–13.

3. Huisman, J. (2007) «The Anatomy of Autonomy». *Higher Education Policy*. Vol. 20. P. 219–221.

4. Rüegg, W. (2004) A History of the University in Europe. Volume III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945). Cambridge: Cambridge University Press. 746 p.